

PETO POGLAVLJE

Poslije rata

Rezultati svakog rata obično se procjenjuju iz ugla pobjednika i iz ugla poraženih. Ti politički rezultati lako su uočljivi po novim granicama na političkim kartama i podacima o dobitku i gubitku u teritorijama i stanovništvu. Zajedno s ovim formalnim posljedicama, ratovi uzrokuju trajan poremećaj u životu svake države, svakog društva i svake porodice. Razaranja, bolesti i rane kratkotrajni su problemi koje svaka država i svako društvo prevazilazi relativno brzo. Ono što se ne može prevazići za života cijele jedne generacije psihološka je trauma – „užasi rata“, kako se obično govorilo u ta vremena. To su ne samo sjećanja na užasno ružne i strašno nehumane događaje, već i patnja za izgubljenim rođacima, za izgubljenim gradom ili selom, za „izgubljenom domovinom“ stotina i hiljada izbjeglica. Traumatično sjećanje prenosi se na sljedeću generaciju i često se i dugo prepričava u historijskim prikazima.

Posljedice balkanskih ratova nisu izuzetak. Bol i strah ostajali su do samog kraja, ljudi su se preseljavali ostavljajući za sobom spaljena sela, a oni koji su ostali u pokrajinama koje su sad postale dio drugih država teško su se prilagođavali. Tranzicija u nacionalnu državu nije bila samo političko pitanje.

Posljedice su postale još teže zbog izbijanja Prvog svjetskog rata, samo godinu dana poslije kraja balkanskih ratova. Zemlje koje su se osjećale pobjednicama u balkanskim ratovima pridružile su se državama Antante, dok su se one koje su se osjećale poniženim pridružile njihovim protivnicima iz Centralnih sila. A neke uopće i nisu imale izbora, jer su ih napale strane vojske. Zato mnogi savremenici i historičari na Prvi svjetski rat gledaju kao na „nastavak balkanskog rata“.

Ovo poglavlje ne pokušava da u detalje dokumentira sve moguće kratkotrajne i dugotrajne posljedice balkanskih ratova. Njegova jedina svrha je da izborom dokumenata učenicima pomogne da shvate složenost i dalekosežnost posljedica rata.

Va. Političke posljedice

Tabela 15
Područje i populacija balkanskih država prije i poslije rata

	Oblast u kvadratnim miljama		Procjena broja stanovnika	
	Prije rata	Poslije rata	Prije rata	Poslije rata
Albanija	–	11.317	–	850.000
Bugarska	33.647	43.310	4.337.516	4.467.006
Grčka	25.014	41.933	2.666.000	4.363.000
Crna Gora	3.474	5.603	250.000	500.000
Rumunija	50.720	53.489	7.230.418	7.516.418
Srbija	18.650	33.891	2.911.701	4.527.992
Turska u Evropi	65.350	10.882	6.130.200	1.891.000

Carnegie, str. 418

Karta 2 i 3: Teritorijalne izmjene na Balkanu
Londoni mirovni sporazum i Bukureštanski mirovni sporazum

 Prouči karte i tabelu i nađi teritorijalne promjene.
Koji je bio glavni rezultat ratova u poređenju sa situacijom prije njih?
Usporedi karte 1, 2 i 3. Kakav je odnos između početnih aspiracija i konačnog ishoda?

V-1. *Finis Turquiae*? – komentar francuskog novinara, februar 1913.

Skrhani starac s jednom nogom u grobu kome je sluga pomagao da hoda i svećenik koji se molio, klanjali su okrenuti ka istoku okruženi evropskim namještajem pretenciozne dnevne sobe. Dvojica ulema koji su ličili na ljude iz XV stoljeća, otmjeno su pušili svoj mirišljavi duhan na stepeništu palate. Ali prije svega, materijalni i moralni ukrasi ovakvog prizora, nemilosrdnost neprijateljskog dijela Evrope, izdaja onih na koje su se oslanjali, ravnodušnost naroda, politička mržnja – jedina koja je izvjesna – bojni brodovi stranih sila koji nadziru palatu i grad. Zar ne izgleda da se sve ovo može izraziti sa samo nekoliko riječi: *Finis Turquiae*?

Georges Remond, „Les angoisses et les convulsions de Constantinople“, *L'illustration* 3649, 1. februar 1913, str. 79

 Prizori opisani u ovom odlomku odigrali su se 22. januara poslije sastanka Velikog divana, na kom je ministar Ćamil-paša ovlašten da preda Jedrene balkanskim saveznicima. Sutradan, 23. januara, ministar rata Nazim-paša ubijen je u parlamentu, a mladoturci su državnim udarom srušili osmansku vladu.

V-2. Odlomak iz članka u bugarskim novinama, 26. juli 1913.

POTPISAN MIROVNI SPORAZUM

Mirovni sporazum je potpisan u Bukureštu, ali na Balkanu neće biti mira. Ne može biti mira tamo gdje ima nasilja. Mirovni sporazum potpisan u Bukureštu je odobravanje najbrutalnijeg nasilja. Bugarska se nikad neće pomiriti s tim. Smanjena, suženih granica, opljačkana, ugušena, silovana, počće u

novim granicama da radi na tome da deset puta ojača, i ekonomski, i kulturno i fizički, kako bi, čim joj se ukaže prilika, vratila ono što joj pripada, i po nacionalnom i po historijskom pravu.

*Narodna volja*⁵³, br. 58, 26. juli 1913, u Kiškilova, *Балканските војни*

 Pokušaj da objasniš reakcije u Bugarskoj. Da li se slažeš sa tvrdnjom da „neće biti mira na Balkanu“?

V-3. Iz govora Jovana Skerlića, pisca i narodnog poslanika u Narodnoj skupštini Srbije, 18. oktobar 1913.

[...]

Kad se kaže „rezultat“, ima nekoliko pitanja prethodno da se raspravi. Ima prvo da se reši: *da li je sve to definitivan rezultat*, da li je Srbija Bukureškim ugovorom i stanjem u kom se danas nalazi, sistemom alijansija koji u ovaj čas vlada na Balkanskom poluostrvu, *da li je Srbija danas dobila apsolutno sve što je mogla dobiti, da li je njen položaj bolji i sigurniji no što je ranije bio*. Posle nedavnog arnautskog upada, posle brutalnog ultimatumu Austrije da izlazimo iz Albanije, mi možemo imati sumnje u potpunost tih rezultata. Ako pretpostavimo da su ti rezultati idealno dobri, ipak i o njima može biti reči. Nije dovoljno samo ukazati na proširenu teritoriju, *treba videti kako se do tih uspeha došlo, treba proceniti da li se do njih nije moglo doći sa manje žrtava i treba utvrditi kome se za sve te uspehe ima zahvaliti*.

Skerlić, *Feljtoni, skice i govori*, str. 343, 347, 354

 Pokušaj da odrediš raspoloženje u ovom odlomku.

⁵³ Novine, organ opozicione Radikalno-demokratske partije

► **Sl. 53 - Oslobođenje porobljene Grčke**

Litografija na kartonu u boji
5 h 41/ 64 h 45/ Kolekcija IEEEE, br. 4951/14
u *Βαλκανικοί Πολέμοι 1912–1913*, str. 203

🔑 Popularna alegorijska slika sa premijerom Eleftheriosom Venizelosom kao glavnom figurom, ali posvećena svima koji su dali doprinos oslobađanju grčkih porobljenih krajeva. Kompozicija sadrži historijske simbole, alegorijske figure i forme vezane za ideju velike Grčke, sve poznate motive iz drugih popularnih slika balkanskih ratova. Ova slika je objavljena prije grčko-bugarskog rata.

🔑 Prijevod: Premijer Eleftherios Venizelos zajedno sa pobjedničkim princem prijestolonasljednikom vodi našu hrabru vojsku, razbija okove i vraća slobodu našim zarobljenim sestrama.

❓ Označi simbole i njihovo značenje. Možeš li naći znake koji otkrivaju ideju velike Grčke? Razgovarajte o „historijskim pravima“ Grčke da Istanbul bude u njenim granicama.

► **Sl. 54 - Bukureštanska mirovna konferencija – rumunska karikatura**

Furnica IX, br. 48, 1. august 1913, str. 12

Tekst karikature:
Bukureštanska mirovna konferencija
(fotografije)
Za vrijeme sastanka
Sastanak je završen

V-4. Kako posljedice balkanskih ratova po Rumuniju vidi rumunski historičar Konstantin Kiritesku

Mirovni pregovori koje je vrlo autoritativno vodio Majoresku, doveli su do zaključenja Bukureštanskog mirovnog sporazuma 1913. godine, prema kome je, prema riječima bugarskog vojnog delegata generala Fičeva, njegova zemlja morala da „plati račun“ za svoju pohlepu i političku kratkovidost.

Što se naše zemlje tiče, ona je na kraju ovih zbivanja izašla sa svojom cjelokupnom teritorijom, sa granicom južne Dobrudže, sa značajnim evropskim ugledom, ali i sa nemilosrdnim neprijateljem čija mržnja proizlazi iz zavisti, razočaranja i dugotrajnog i žestokog poniženja.

Kiritescu, *Istoria razboiului...*, str. 96

Ko je, prema ovom tekstu, „nemilosrdni neprijatelj“ Rumunije?
Kakve su političke posljedice ratova po Rumuniju?

► **Sl. 55 - Zastave velikih sila na skadarskoj tvrđavi, maj 1913.**

► **Sl. 56 - Srpska vojska u Bitolju**

Marzinović, *Ratni album*

V-5. Martulkovljeva sjećanja o prvom susretu između srpske vojske i građana njegovog rodnog grada Velesa, jesen 1912.

Od samog početka su balkanski saveznici – „oslobodioci“ bilježili velike pobjede protiv Turske. Prilikom zauzeća Velesa od strane srpske vojske, mi građani smo „oslobodioce“ prihvatili vrlo dostojanstveno. Treba priznati činjenicu da je u prvim danima rata najveći dio stanovnika, s malo izuzetaka, bio u delirijumu od sreće. Konačno je došao kraj

petovjekovnom turskom jarmu! Bili smo ispunjeni nadom da će se steći uvjeti za bolji život, izgradnju zemlje i odbranu interesa makedonskog naroda, i da je ovo kraj teške prošlosti. Ali, na nesreću, od samog početka se moglo vidjeti kakvi vjetrovi duvaju među saveznicima, „oslobodiocima“, i kakva iznenađenja se uskoro mogu očekivati. Naši „oslobodioci“ nisu krili svoje velikosrpske aspiracije. Kad bi započeli razgovor sa nekim građaninom, odmah bi pitali: „Šta si ti?“ I ako bi dobili odgovor da taj nije Srbin, rekli bi: „Tako je bilo do sada, ali ubuduće više neće. Bugari su radili na tome da vas pretvore u Bugare, ali sad ćete biti dobri Srbi. Treba da znate ovo: tamo gde kroči srpska noga, to će biti Srbija.“

Martulkov, *Moeto učevstvo*, str. 243–244

❓ Pokušaj objasniti razloge za promjenu stava ljudi prema „oslobodiocima“ Makedonije. Misliš li da se ta promjena jednako odnosi na sve ljude u Makedoniji? Koje izraze možeš vezati za konkurentske nacionalne ideje u Makedoniji? Prokomentiraj posljednju rečenicu. Navedi na koje se sve načine može promijeniti nečija nacionalna samoidentifikacija.

► **Sl. 57 - Promjena naziva Uskuba u Skoplje**

L'illustration CXL
(1. jul – 31. decembar 1912), str. 373.

❓ Obavi istraživanja o tvom kraju zemlje i pokušaj pronaći različite nazive koje su tvoj grad ili gradovi u okolini imali a) u osmansko doba i b) poslije uspostavljanja nacionalne države. Zašto misliš da su se ta imena mijenjala (ako jesu)?

V-6. Srpski kralj Petar obećava jednaka prava za sve narode različitog etničkog porijekla koji žive na teritorijama pripojenim Srbiji

Iz proklamacije srpskog kralja Petra

Mom dragom narodu

oslobođenih i prisajedinjenih oblasti Mojim današnjim proglašom, prisajedinjene su na osnovu zaključenih međunarodnih sporazuma vaše zemlje Kraljevini Srbiji... Sve staranje moje bit će upravljeno da svi vi bez razlike vere i porekla budete u svakom pogledu zadovoljni, prosveteni i zakriljeni pravdom i bezbednošću koje će vam ujemčiti vladavina slobodne Srbije. Svi ćete biti pred zakonima i vlastima jednaki. Vera svačija, imanje i ličnost biće poštovani kao svetinja. Moja će vlada bez prekida raditi na prosvetnom, privrednom i svakom drugom polju našeg napretka.

A vi samo treba da prionete iz sve snage na rad, da odbacite dosadašnje zablude, razdore i nesloge pa da složno u bratskom zagrljaju izbrišemo sa lica naših lepih postojbina sve tragove dugog robovanja.

Petar (potpis)

25. avgust 1913, u Ribarskoj Banji

(slede potpisi članova srpske vlade)

Balkanski rat u slici i riječi 29, 31. avgust (13. septembar) 1913.

Usporedi ovaj tekst sa prethodnim i reci da li vidiš neke razlike.

V-7. Iz proklamacije crnogorskog kralja Nikole nakon zaključenja Ugovora o miru u Londonu, 21. novembra 1913.

Ja sam uvjeren da će Moji novi podanici biti elemenat mira i reda i da će, prelazeći preko svijuzabluda i razdora koje strana vladavina među njih unese, ruku pod ruku sa braćom iz starih granica Crne Gore biti nadahnuti jednom istom idejom – idejom sreće i veličine mile nam domovine Crne Gore. Ja i Moja Vlada uložićemo sve svoje staranje da im osiguramo ličnu i imovnu bezbjednost, dobro

sudstvo, savremeno školstvo i stvorimo uslove bolje budućnosti po svim granama privrede. Sloboda vjere i savjesti biće svakome najstrože poštovana i čuvana. To im granatuju Moji lični osjećaji i tradicionalno načelo Mojega doma: „Brat je mio koje vjere bio“. Mojim podanicima rimokatolicima, pored duha široke vjerske snošljivosti, kojom je Crna Gora vazda prožeta, i Konkordata sa Sv. Rimskom Stolicom⁵⁴, jamčim potpunu slobodu savjesti. Oni će uz braću provoslavne i muslimane biti jak član narodne nam zajednice i osnov snage naše države. Pripadnici Islama imaće u Meni i Mojim vlastima stalnu zaštitu.“

dr Branko Pavićević, dr Radoslav Raspopović, *Crnogorski zakonici V*, Podgorica, 1998, str. 502.

Usporedi proklamacije kralja Petra i kralja Nikole. Zašto misli da su oni obećali toleranciju svojim podanicima, bez obzira na porijeklo i vjeru?

V-8. Članak u rumunskim novinama koji govori o reakcijama naroda u nedavno pripojenoj južnoj Dobrudži, kao rezultat Drugog balkanskog rata

Iz Kvadrilatera

U ljeto 1913. u selu u Kvadrilater grupa Rumuna, uključujući i vojnike, dobila je smještaj kod jedne bogate bugarske porodice. „Odsad ćete biti rumunski vojnici“, rekli smo članovima porodice. A najmlađem smo rekli da će služiti u rumunskoj vojsci. Čuvši to, kao da ga je pogodio grom. Oni su se nadali da će Rumunija samo privremeno okupirati Kvadrilater i da će se poslije zaključenja mira vojska povući. Ali kad smo im objasnili da će ova teritorija zauvijek ostati rumunska, vidjeli smo bol na njihovim licima. I žene su tražile objašnjenje, ali njihov zao pogled je govorio da su i one shvatile okrutnu istinu. [...]

Bugari su s tugom u očima gledali kako njihova teritorija odlazi Rumunima, ali mnogi Tatari i Turci su se tome radovali. Koliko je zlobe i neprijateljstva bilo u pogledima Bugara, toliko je prijateljstva bilo u pogledima muslimana i Turaka.

Universul XXXI, br. 213, 5/8 avgust 1913, str. 1

⁵⁴ Konkordat između Crne Gore i Vatikana potpisan je 1886. godine.

? Pokušaj objasniti razliku između reakcije Bugara, s jedne, i Tatara i Turaka, s druge strane, u Kvadrilateru. Kako se promijenio život ljudi pošto su teritorije prešle iz jedne države u drugu?

V-9. Bugarski nacionalni interesi

SAOPĆENJE VRHOVNOG SAVJETA NARODNE PARTIJE O BUGARSKOJ SPOLJNOJ POLITICI

Sofija, 4. januar 1915.

[...] praveći hladnu i trezvenu procjenu bugarskih nacionalnih interesa, vidimo da jedini mogući i zadovoljavajući način za rješavanje vitalnih problema zemlje jeste uz pomoć sila Antante. Prvo, svakim danom je sve manje vjerovatna pobjeda austro-njemačkog saveza. Poslije neoprostive i nemoralne invazije neutralne Belgije, ratoborni njemački imperijalizam suočio se ne samo sa pravim otporom svojih neprijatelja već i sa savješću civilizirnog svijeta. Pokazalo se da ovo neočekivano neprijateljstvo ima dovoljno snage da osudi austro-njemački savez i ostavi ga u potpunoj izolaciji. Neutralnim državama je postalo moralno nemoguće da interveniraju u korist Njemačke i Austro-ugarske. Zapravo, desilo se potpuno obrnuto: među masom je sve više rasla popularnost intervencije protiv austro-njemačkog saveza. Najvažniji interes Bugarske jeste da obezbijedi najšire moguće nacionalno jedinstvo teritorija. To može da se ostvari samo kroz povraćaj susjednih

zemalja koje su bile oduzete sporazumima u Bukureštu i Istanbulu. Osim toga, samo je Trojna Antanta u poziciji da nametne povraćaj tih teritorija. Ovo stoga što su neka područja tih zemalja, u čiju korist će se ovo događati, njeni neprijatelji, a druga njeni prijatelji (jer se nadaju da će Trojna Antanta zadovoljiti njihove nacionalne aspiracije).

Drugi važan cilj kom će Bugarska težiti, pošto se završi tekuća evropska kriza, jeste da sa susjednim zemljama živi u miru i da se kroz taj mir potpuno posveti kulturnom i ekonomskom razvoju. Drugim riječima, u osnovi bugarske politike mora da postoji elemenat sporazuma sa susjednim zemljama. To će biti korak ka potpunoj solidarnosti i udruživanju kulturnih, ekonomskih i političkih interesa pojedinih zemalja. A to se može postići samo kroz mirno namirenje bugarskih prava uz posredovanje Trojne Antante.

Treći važan interes Bugarske je da podrži nezavisnost Balkana. Ovaj interes je u skladu s ciljevima i političkim interesima zemalja članica Trojne Antante. Njihov cilj je da se na Balkanu utvrde snažne i slobodne zemlje kako bi služile kao barijera aspiracijama ekspanzivnog njemačkog imperijalizma na Istoku. One jasno izražavaju ovu nadu kroz svoj stav prema Prvom balkanskom savezu. [...]

Zbog gore navedenih razloga i obzira, Narodna partija, vjerna svojim političkim idejama, čvrsto je uvjeren da se rješenje naših nacionalnih problema može postići kroz iskreno razumijevanje između Bugarske i našeg oslobodioca Rusije i njenih saveznika Engleske i Francuske.

Mir, 4451, 1. januar 1915.
u V. Georgiev, J. St. Trifonov, str. 258–259

Vb. Socijalno-ekonomski rezultati

Tabela 16
Gubici u Balkanskom ratu

Zemlja	Stanovništvo (u hiljadama)	Maksimalna sila oružanih snaga (u hiljadama)	Ubijeni i preminuli (u hiljadama)	Koeficijent gubitaka za stanovništvo (u %)	Koeficijent gubitaka za oružane snage (u %)
1. Bugarska	4.430	607	30	0,68	4,9
2. Srbija	2.910	175	5	0,17	2,8
3. Grčka	2.630	90	4,75	0,18	5,2
4. Crna Gora	247	30	2	0,80	6,6
Ukupno u koeficijentima	10.217	902	41,75	0,46	4,9
5. Turska	23.000	400	50	0,22	12,5

Georgiev, *Ljudski resursi zemalja koje su učestvovalе u Balkanskom ratu 1912–1913*, Zbirka vojne historije, tom 1.

► Sl. 58 - Veličanje balkanskog rata – rumunska karikatura

Furnica, IX, br. 49, 8. august 1913, str. 1

Tekst karikature.
 Veličanje smrti balkanskog rata:
 „Bravo i hvala!
 Da nije bilo vas, ovog ljeta bih umrla od žeđi!”

V-10. Gubici srpske vojske u balkanskim ratovima

Pod datumom 13. februar 1914. godine, srpski ministar vojni je saopštio Skupštini sljedeće brojke koje govore o gubicima srpske vojske u protekla dva rata:

Srpsko-turski rat: mrtvih 5.000, ranjenih 18.000.

Srpsko-bugarski rat: mrtvih 7.000, ranjenih 8.000.

Dvije i po hiljade vojnika umrlo je od posljedica ranjavanja. Između 11.000 i 12.000 umrlo je od bolesti, a 4.300 od kolere. Među ovim posljednjim, 4.000 je umrlo za vrijeme srpsko-bugarskog rata.

Carnegie, str. 395

❓ Kako su balkanske zemlje uglavnom bile poljoprivredne, razmislite o razmjerama i o posljedicama ljudskih gubitaka.

Nađi još informacija o ekonomskoj situaciji u balkanskim zemljama poslije ratova.

V-11. Prvi svjetski rat: drugačiji rat

[...] Suočavanje s masovnom smrću je možda najistinskije ratno iskustvo. Kroz moderan rat mnogi su se prvi put sreli oči u oči s organiziranom masovnom smrću. [...] Više nego dvostruko ljudi umrlo je u borbama ili od ranjavanja u Prvom svjetskom ratu nego u svim velikim ratovima između 1790. i 1914. godine. Neke brojke će pomoći da se shvati pojam masovne smrti, koji je bez presedana i koji dominira sjećanjem na taj rat. U Prvom svjetskom ratu smrt je odnijela oko 13 miliona ljudi. Dok je Napoleon u pohodu na Rusiju, najkrvavijem ratu do tada, izgubio 400.000 ljudi – 600.000 je poginulo na svim stranama u neriješenoj bici na rijeci Somi 1916. U najvećem sukobu XIX stoljeća, francusko-pruskom ratu (1870–1871), poginulo je 150.000 Francuza, dok je u borbama palo 44.780 Prusa. Do početka Prvog svjetskog rata sjećanje na velike gubitke Napoleonovih ratova već je izbljedjelo. Gubici u ratovima XIX stoljeća nisu

mogli da se porede s onim što je tek dolazilo. Nova dimenzija smrti u ratu iziskivala je veći napor da se maskira i izbjegne smrt u ratu nego ikad.

Prvi svjetski rat je imao i druge važne dimenzije koje su uticale na to kako su muškarci i žene na njega gledali. To je bio rat u doba tehnologije, novih i efektivnijih sredstava komunikacije, što je sve pomoglo bržem rasprostranjenju slika rata koje su podsticale maštu. Ali, najvažnije od svega, taj sukob je uveo nov način ratovanja na Zapadnom frontu koji je uticao na poimanje rata u životima većine vojnika. Ratovanje u rovovima odredilo je ne samo percepciju rata onih koji su kroz njega prošli već i budućih generacija. Zapadni front sa svojim osobenim i jedinstvenim načinom ratovanja dominirao je prozom i poezijom, kao i slikovnicama i ratnim filmovima. On je odredio šta će o njemu misliti i savremenici i buduće generacije.

Mosse, str. 3–4

❓ Usporedi brojke iz tabele 16 sa brojkama u Moseovom tekstu. Kakva je razlika u ljudskim gubicima u balkanskim ratovima i u Prvom svjetskom ratu?

V-12. Novi krajevi – rezultati popisa stanovništva u oblastima pripojenim Srbiji

Prema popisu stanovništva koji su vojne vlasti izvršile u gradovima nove Srbije, gradovi u novooslobođenim oblastima Srbije imaju sledeći broj stanovnika: Bitolj 59.856, Skoplje 47.384, Markov Prilep 21.783, Prizren 21.244, Priština 18.174, Veles 16.624, Đakovica⁵⁵ 14.500, Novi Pazar 13.434, Ohrid 11.038, Debar 10.199, Tetovo 10.070, Kosovska Mitrovica 9.354, Pljevlja 7.935, Kruševo 7.903, Đevđelija 6.000, Kavadarci 5.861, Vučitrn 5.749, Kičevo 5.400, Krivorečka Palanka 4.893, Resan 4.756, Orahovac 4.593, Sjenica 4.539, Kumanovo 44.210, Ferizaj (Uroševac) 4.405, Gostivar 4.384,

⁵⁵ Novinski članak nije ispravan. Iako su Pljevlja i Đakovica među gradovima koje je Srbija dobila 1913, oni su zapravo postali dio Crne Gore. Poslije 1945. Đakovica je postala dio Kosova

Struga 4.120, Negotin 4.050, Prijepolje 3.355, Kratovo 3.020 i Nova Varoš 2.909. Nekoliko drugih gradova, kao što su Dojran, Gnjilane, Preševo, Priboj, itd. nema na spisku. Broj urbanog stanovništva nove Srbije iznosi preko 400.000 ljudi.

Balkanski rat u slici i riječi, 34, 13. (26) oktobar 1913.

? Na koje načine je porast urbanog stanovništva mogao uticati na privredni život Srbije u to vrijeme?
Da li je ova situacija mogla izazvati ekonomsku krizu i zašto?

► Sl. 59 i sl. 60 - Izbjeglice

Carnegie, sl. 43 i 48, str. 253, 256

V-13. Broj i smještaj izbjeglica u Bugarskoj, prema izvještaju premijera V. Radoslavova⁵⁶ na 17. sjednici Narodne skupštine

Sofija, 21. april 1914.

10.000 više ili 10.000 manje, ali ima ih oko 150.000. Neke izbjeglice su se same smjestile, bez komiteta, jer ne žele da se pridržavaju pravila komiteta. Izabrali su neka sela i mi ih ostavljamo na miru. Ostavio sam ih, iako ima mnogo poteškoća jer ih lokalno stanovništvo ne želi, pošto strahuju da će im izbjeglice uzeti zemlju. Moram priznati da im lokalno stanovništvo ili ne vjeruje, ili se plaši da će im u budućnosti oteti imovinu, u svakom slučaju nije prema njima gostoljubivo. Bilo je pritužbi da su izbjeglice istjerane iz škola u nekim selima i to po velikoj hladnoći, pa smo morali da interveniramo i preduzmemo mjere u cilju spasavanja njihovih života.

V. Georgiev, St. Trifonov

? Što je prouzrokovalo rijeke izbjeglica poslije balkanskih ratova?
Možeš li naći neku vezu između problema izbjeglica i ekonomskih procesa?
Zašto misliš da se ljudi plaše izbjeglica?
Pokušaj doći do više informacija o izbjeglicama u svojoj zemlji.

V-14. Muslimanske izbjeglice u Solunu

Zvaničnici Islamskog komiteta Soluna su nas 1. septembra obavijestili da u gradu i njegovoj okolini ima 130.000 muslimanskih izbjeglica od kojih je većina prispjela poslije drugog rata. Šest hiljada ili osam hiljada njih je već otišlo u Malu Aziju, uglavnom u Mersinu, Adaliju i Skenderon. Grčka vlada je obećala šest parobroda i u posljednjih nekoliko dana njih 3.000 je dobilo karte. Komitet

⁵⁶ Vasil Radoslavov (1854–1929) – bugarski pravnik, političar, lider Liberalne partije koja je bila orijentirana protiv zapadne Evrope. Nekoliko puta je bio premijer.

je podsjetio grčku vladu da je sad ona odgovorna za solunske izbjeglice jer ih je nagovorila da napuste svoje domove. Zahtijevao je od vlade da obezbijedi kruh za izbjeglice. Komitet je tada trošio 50 dolara dnevno za kruh. Odgovarajući na razna pitanja, Komitet nije vjerovao da će znatan broj muslimanskih izbjeglica dobiti zemlju u grčkoj Makedoniji. Neki će je možda dobiti u Kukušu, ali ne više od dvije hiljade ili tri hiljade ljudi mogu da dobiju posao na farmama.

Carnegie, str. 278

Tabela 17
Balkanski doseljenici u Tursku
(uglavnom iz Trakije i Makedonije)

Godina	Broj doseljenika
1912–1913.	177.352
1914–1915.	120.566
1916–1917.	18.912
1918–1919.	22.244
1919–1920.	74.848
Ukupno	413.922

Izvori: Cem Behar, *Osmanli İmparatorlugunun ve Turkiyenin Nufusu* (Stanovništvo Osmanskog carstva i Turske) 1500–1927, Ankara 1996; Daniel Panzac, *L'ewe du Nombre. La population de la Turquie de 1914 a 1927, Revue du Monde Musulman et de la Mediterranee*. 1988, 4, str. 45–67; Justin McCarthy, *Muslim Refugees in Turkey in The Balkan Wars, WWI and in the Turkish War of Independence*, Essays in honor of Andreas Tietze, Istanbul 1993.

V-15. Ekonomske posljedice po Solun, prema opisu Socijalističke federacije Soluna, 1913.

Pošto smo istražili ovo pitanje s gledišta interesa pojedinih naroda, istražimo ga sad sa ekonomskog gledišta, jer je pitanje evropske Turske i nacionalno i ekonomsko, zapravo više ekonomsko nego nacionalno. Ujedinjene balkanske zemlje nisu bile zainteresirane ni za rješavanja nacionalnih

problema ni za sudbinu kršćanskog stanovništva u ovim pokrajinama. Njih je zanimalo samo širenje sopstvenih teritorija.

Stoga, ako pogledamo to pitanje iz tog ugla, vidjećemo da osvojene teritorije koje saveznici hoće među sobom da podijele nikad neće dostići ekonomski nivo očekivan u prošlosti. Što se tiče ekonomske situacije Soluna, ova tvrdnja je tačna. Ovaj grad je opsluživao sve vilajete evropske Turske osim jedrenskog. Skoro sav uvoz i izvoz makedonskih pokrajina i veliki dio albanskih odvijao se preko solunske luke. Poslije podjele pokrajina evropske Turske, neke industrijske grane će biti uništene – uglavnom duhanska industrija, koja je od vitalnog značaja za zemlju. Zapošljava 160.000 radnika od kojih je većina u moćnim sindikatima. Ako teritorijalna podjela postane stvarnost, oblasti koje su koristile usluge Soluna moraće da nađu drugo rješenje. Gradsko jezgro Soluna će biti pod restrikcijom, a to će biti propast za najveći grad evropske Turske, propast koja će se sigurno desiti ukoliko se ne uspostavi carinska unija između saveznika. Ali, da li možemo da očekujemo takvu ekonomsku uniju na Balkanu poslije ovog strašnog rata i poslije tolikih pokolja koje su činile sve zaraćene strane?

Kao što smo ranije rekli, jedino rješenje ovog problema jeste autonomija pokrajina evropske Turske, autonomija zagaranirana međunarodnim sporazumom. Tako će jedinstvo balkanskih zemalja postati realnost za vrlo kratko vrijeme. Štaviše, pokrajine evropske Turske treba da se pridruže balkanskoj federaciji. Sa federacijom ćemo ne samo biti u stanju da ostvarimo politički i kulturni razvoj, kao i ekonomski napredak, nego ćemo izbjeći novi osvetnički rat, novi „nacionalni“ rat i rat „za slobodu“. Balkanske zemlje ne bi morale tražiti pomoć i zaštitu od tobožnjih zaštitnika balkanskih naroda kao što su Austrija i Rusija.

Naprotiv, ujedinjene balkanske zemlje biće sila koja će biti u stanju uspješno se oduprijeti djelovanju Rusije i Austrije i odvratiti svaku osvajačku prijetnju.

Elefantis, str. 49

Vc. Ideološke posljedice

V-16. Iz čitanke za peti razred osnovne škole, 1914.

Dva najveća neprijatelja grčkog naroda su Bugari i Turci. Ovi prvi su vrlo opasni i nečovječni. U našoj historiji ima strašnih opisa okrutnosti i grozota ovog divljeg naroda koji sebe naziva kršćanima. Oni su Tatai i u srodstvu su sa Turcima. Prešli su Dunav i zatražili gostoprimstvo u našim zemljama. Dali smo im zemlju da obrađuju, sigurnost, pravdu i kršćansku vjeru kako bi spasili svoje duše, ali uzalud. Ostali su Tatai.

 Ovu čitanku je objavila Galatija Kazantzaki, poznata književnica i autor dječjih knjiga. Njen naziv je „Vojnik“. Na koricama su aluzije na drevna vremena i na Bizant, sa starom spartanskom izrekom „vratite se sa štitom ili na njemu“, koje je izgovorila jedna spartanska majka sinovima koji su pošli u rat, i sa dvoglavim orlom.

► Sl. 61 - Naslovna strana čitanke za peti razred osnovne škole

V-17. Kritički komentar i izvještaji pedagoga i zagovornika narodnog (govornog) jezika D. Glinosa o grčkim udžbenicima, napisan 1926. godine

Osvrćući se na opće nalaze ove studije, možemo reći sljedeće:

1. Početkom XIX stoljeća grčko obrazovanje bilo je nadahnuto toplim patriotskim osjećanjima. Ipak ideja velike Grčke, odnosno želja da se oslobode svi Grci od turske vladavine i ponovo uspostavi bizantska država sa Carigradom kao glavnim gradom, uperena je isključivo protiv Turaka. Na druge kršćanske narode na Balkanu – koji je tek trebalo da pokažu snažne znake nacionalnog buđenja, sa izuzetkom Srba – gledala je kao na braću u mucu i požurivala ih na borbu za slobodu (Riga od Fere).

Ovaj nacionalni ideal uperen protiv Turaka ostao je do danas neokrnjen. Možda će zbog nedavne katastrofe u Maloj Aziji i iseljavanja grčkog stanovništva iz Male Azije i Trakije, ako sadašnji status quo u „istočnom pitanju“ ostane nepromijenjen, na kraju odustati od ove ideje.

2. U drugoj polovici XIX stoljeća, posebno poslije 1870. godine – kad su Bugari, potpomognuti Rusijom, počeli tragati za sopstvenim nacionalnim korijenima i okrenuli se protiv Turaka, ali i vrlo žestoko protiv Grka, sjećanja na srednjovjekovne sukobe između Grka i Bugara postepeno opet izlaze na površinu i rasna mržnja, kao posljedica toga postaje veća od one prema Turcima. Grčko obrazovanje je bilo pod jakim uticajem ovog stanja.

3. U vrijeme balkanskih ratova i neposredno poslije njih, ova mržnja, koja je samo nakratko prestala za vrijeme grčko-srpsko-bugarskog saveza, postaje sve jača. Grčki uspjesi tokom ovih ratova, koji su doveli Grčku bliže realizaciji ideje velike Grčke, ojačali su patriotizam i nacionalni ponos i podstakli nacionalističke ideale. Ovo objašnjava zašto su školski udžbenici iz svih predmeta od 1914. do 1917. dostigli vrhunac u kultivanju nacionalizma i rasnog antagonizma.

4. Godine 1917. nova obrazovna reforma u osnovnim školama – nadahnuta liberalnim duhom, zasnovana na boljem poznavanju dječje duše,

fokusirana na njegovanje pozitivnih elemenata mirnije i plemenitije civilizacije – predstavila je seriju udžbenika za prva četiri razreda osnovne škole koji su bili daleko od podsticanja slijepog, isključivog nacionalizma ili rasnih strasti, ali nije propustila da nadahne učenike pozitivnom ljubavlju prema svojoj zemlji i grčkoj kulturi, prema nacionalnoj slobodi i nezavisnosti. Moguće je gajiti nacionalne ideale i bez prezira i mržnje prema drugim narodima. Ove knjige su istinsko svitanje vedrog dana. One su lucidne i humane. Istovremeno, razredi koje reforma nije zahvatila ostali su pod uticajem starih metoda. 5. Obrazovna reforma prekinuta je između 1920. i 1922, odnosno za vrijeme obnavljanja monarhije pod kraljem Konstantinom, i nastavljena od 1923. do 1926. ali nije bila u stanju da ode dalje od četvrtog razreda osnovne škole. U višim razredima, i naročito u srednjoj školi, nije bilo nikakvih promjena od 1914. pa sve do danas.

Odlomci iz čitanke i izvještaja citirani su u: F. Iliou *Σχολικά εγχειρίδια και εθνικισμός. Η προσέγγιση του Δημήτρη Γληνού*. (Školski udžbenici i nacionalizam, Pristup D. Glinosa) u *Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων*, str. 271, 277, 278

Dimitrios Glinos je učestvovao u pisanju nacrtu obrazovne politike E. Venizelosa 1917. godine, ali je kasnije postao komunista. Ovaj komentar, između ostalog, objašnjava zašto su najgori udžbenici oni napisani odmah poslije balkanskih ratova, kad su Grci vjerovali da je došlo vrijeme za ostvarivanje „velike ideje“.

Kako su djeca u Grčkoj obrazovana poslije balkanskih ratova? Kakav može biti efekat takvog obrazovanja? Da li je ispravno da obrazovni sistem propagira ovakvu sliku o susjednim narodima? Nađi udžbenike svoje zemlje iz vremena neposredno poslije balkanskih ratova i pogledaj kakvu sliku daju o susjedima tvoje zemlje.

V-18. Članak iz crnogorske štampe o predaji Skadra velikim silama

Skadar ne može biti naš. Ne bi bio ni onda kada bismo za njega svi izginuli. Otelo nam ga je iz ruku nasilje nepravde. Udruženi jači odlučili su da tako mora biti. U svojem rješenju pozvali su se na interese općeg mira. Našli su da je dostojno današnjeg vremena da za održanje oružanog mira treba da prinese najveću žrtvu jedan mali narod. Istorija je zabilježila sasvim malo primjera ovakve nepravde, kakva je sada učinjena Crnoj Gori... Krv prolivena oko Skadra stvorice nepouzdana zemljište pod temeljem rješenja da taj starodrevni grad ne bude naš. To je krv jednog viteškog naroda, koji je ispred Skadra ostavio hiljade grobova svojih najboljih sinova. Ovi grobovi biće veoma jaki saveznici za ostvarenje sada neostvarenih težnji... Ugled Crne Gore kao i vazda u čitavom svijetu visoko stoji. Ona je u ovome ratu sjajno izvršila svoju tešku dužnost. Nepravda koja joj je učinjena otimanjem Skadra samo ju je proslavila.

Cetinjski vjesnik, broj 33, 25. IV 1913, str. 1

Kako je predstavljen gubitak Skadra za Crnu Goru? Kako tumačiš namjeru da se sukobi pokušavaju rješavati „ispravljanjem historijskih nepravdi“?

V-19. Radikalizacija nacionalnih osjećanja u Bugarskoj poslije pjesama Ivana Vazova

A. Ovaj rat (novembar 1912)

Od olujnog Lozengrada do egejske obale,
posuti leševima polja i jaruge,
putevi omeđeni grobovima,
spaljena sela nad grobnicama.
[...]

Rat užasan i zao izaziva bijes,
bič koji tamani, tutnjava jecaja,
nemilosrdni rat, more suza, bola,
Gospode – a ipak sveti rat!

B. Da li smo se za ovo borili? (april 1913)

Gomile krvavih tijela
ubijenih u borbi za bratsku slobodu,
slavno veličanstveno junačko djelo
u strašnoj borbi protiv dušmana,
elemenata, prirode.

[...]

Da li su za ovo naši hrabri sinovi
žnjeli lovore i posipali grobovima
polja i snjegove Trakije
da bi i danas gledali samo robove?

[...]

Bugarska, da li si za ovo
sahranila tolike junake?

Da li si za ovo hrabro prolivala
vrelu krv iz svojih vena?
Da li si se za ovo borila?

C. Makedoniji (maj 1913)

[...]

Nećemo te napustiti!
Nek kletva padne
na naše glave i na našu slavu
ako ne pokidamo lance
naše jadne braće svojim snažnim šakama.

[...]

Ivan Vazov, str. 52, 152, 153, 154

Usporedi pjesme Ivana Vazova s njegovim idejama o Balkanskom savezu (tekst II-5).

V-20. Odlomak iz sjećanja Mihaila Mađarova, bugarskog političara iz Narodne partije, u kojem izražava svoj bol zbog sinovljeve smrti

Dvadeset trećeg juna uvečer došao mi je jedan bugarski oficir želeći da nasamo razgovara sa mnom. Pozvao sam ga da uđe. Bio je stidljiv i zbunjen. Rekao mi je da se borio u bici kod Lahane na Solunskom frontu. Naša vojska je dotad već bila potučena. Mog sina, poručnika Iv. Mađarova, ranila je granata u toj

bici. Bio je zastupnik i ađutant Drugog bataljona 25. dragomanskog puka. U času kad ga je granata pogodila, moj sin je zamjenjivao komandanta čete koji je poginuo. Oficir mi nije objasnio sve okolnosti već me je ostavio u uvjerenju da je moj sin ostao na ratištu i da će, ako pošaljem telegram Venizelosu, oni morati da ga potraže. Nepotrebno je reći kakav je to šok bio za moju porodicu i mene. Nekoliko dana su Sofijom kružile strašne glasine o sudbini moja dva sina, a ja sam prolazio kroz užasne muke. Odmah sam poslao telegram Venizelosu zahtijevajući da me obavijesti da li je moj sin pronađen među ranjenim zarobljenicima sa Solunskog fronta. Poslije nekoliko dana dobio sam telegram od grčkog premijera koji mi je bio prijatelj još sa Londonske konferencije. Obavijestio me je da žali, ali da moj sin nije među preostalim ranjenim zarobljenicima. Izgubio sam i posljednju nadu. Od tog trenutka sam čovjek ophrvan bolom. Oko mene je bio samo mrak. Sav jad i tuga Bugarske izgledali su mi dvostruko veći. Svaka stvar u kući me je podsjećala na moju izgublenu sreću. Utjeha mojih prijatelja i rodbine ispunjavala me je još većom nesrećom, mogu čak reći da su me nervirali. Bila mi je potrebna samoća. Svaki razgovor sa prijateljima i rođacima završavao se pričom o stradalima. Osjećao sam se kao da mi se stalno otvara užasno bolna rana. Samo me je samoća i nekakva usredsređenost donekle smirivala. Moja duboka tuga bila je u skladu sa tugom Bugarske. I Bugarska je na isti način gubila ono najdraže i najdragocjenije. Samo tako, okružen svojom nesrećom, uspijevao sam da ne primjećujem sve greške i zločine cara Ferdinanda i njegovog aparata moći. Umjesto toga usmjerio sam sav svoj bijes ka jučerašnjim saveznicima koji su moju otadžbinu lišili onog što joj pripada, ne dajući i ne priznajući Bugarskoj ništa od onog što je bilo dogovoreno sporazumom. Prije ovoga sam bio uvjeren u našu bahatost i sljepilo, ali kad sam vidio zlobu naših susjeda, shvatio sam da je to zajedničko osjećanje za sve nas. Onda sam, čini mi se, nehotice poželio da i svi drugi osjete to poniženje kako bi shvatili do koje mjere su velikodušnost i snishodljivost potrebni ne samo pojedincu već i cijelom narodu.

Mađarov, str. 185

Mihail Mađarov (1854–1944) bio je bugarski političar, član Narodne partije. Bio je diplomata, novinar i javna ličnost. Od 1912. do 1915. bio je opunomoćeni ministar Bugarske u Londonu i u Sankt Peterburgu. Poslije balkanskih ratova podržavao je sljedeće ideje: zadržavanje bliskih odnosa s Rusijom i s Antantom, potpisivanje bugarsko-srpskog sporazuma, pomirenje sa Grčkom i Rumunijom (prije kroz politiku zasnovanu na političkim razlozima nego na osjećanjima i fanatizmu). Međutim, ovaj odlomak iz njegovih sjećanja ilustrira njegov lični bol i osjećanja pošto je čuo za sinovljevu smrt na Solunskom frontu juna 1913. godine.

V-21. Poznati hrvatski pisac Antun Gustav Matoš⁵⁷ na početku Prvog rata napisao je komentar u kojem je bol za izgubljenim srpskim prijateljima koji su poginuli u ratu pomiješan sa izrazito ideološkim pogledima

Gledam moja četiri prijatelja koji leže preda mnom i na tijelu mi se otvaraju četiri rane. Vidim glavu s plavom kosom i sa isusovskom bradom mog prijatelja Branka Lazarevića, koji je bio ponos mlađe srpske književne kritike. Danas je Lazarević mrtav, sretna je zemlja koja ga je rodila i grudi koje su ga mlijekom othranile. Bio je kritičar i novinar, sad je junak.

I moj Vladeta Kovačević, sin ministra i poznatog historičara Kovačevića, rođak pjesnika Rakića. I on je pao, Bože moj!

Oblačio se kao dendi tamo u Parizu, ogledao se kao što bi se ogledala neka žena i mi smo ga voljeli kao što bismo voljeli neku lijepu mladu djevojku.

Ja sam danas živ, a oni leže mrtvi, pored Miloša i Lazara⁵⁸. Sve te rane peku, ali ne za one koji znaju. Te rane su najbolji lijek za veliku bolnu ranu Kosova.⁵⁹

Antun Gustav Matoš, *Živi i mrtvi*, prvo objavljeno u časopisu *Obzor*, 3. novembra 1912, br. 303, str. 1, 2 i u *Pjesme/Pečalba*, Samobor, 2003.

Slážeš li se s autorom da smrt njegovih prijatelja može da zacijeli bolnu kosovsku ranu? Misliš li da je ispravno „osvetiti se“ za neke historijske događaje? Opiši svoje misli i osjećanja, ako bi se našao/ našla u sličnoj situaciji.

V-22. Rezultati ratova, kako ih vidi Međunarodna komisija za istraživanje uzroka i vođenje balkanskih ratova

Prema onom što je vidjela i čula, Komisija nije optimistična kad je riječ o neposrednoj političkoj budućnosti Makedonije. Srbija je u ratu sa Albanijom, Bugarsku more mračne misli o onom što smatra nepravednim tretmanom prema sebi, a Grčka još nije sigurna koliki dio nove teritorije je njen. Nijedna od ovih zemalja ne može da svede vojsku na mirnodopsko stanje jer njeni susjedi pokazuju istu spremnost da prekrše sporazume kao i da ih sklope. Bez sumnje, najveća prijetnja moralu i društvenoj dobrobiti balkanskih zemalja je sve veći militarizam, pri čemu postaju plijen agenata proizvođača oružja i drugog ratnog materijala, što uključuje ogromne troškove i vodi ka nacionalnom osiromašnju.

Već smo govorili o psihološkom učinku ovih zločina protiv pravde i čovječnosti. Stvar postaje ozbiljna kad o tome mislimo kao o nečemu što su narodi apsorbirali u sam život – kao neki virus koji je, kroz uobičajene kanale kretanja, zarazio cijelo političko tijelo. Ovdje možemo da damo konačan rezultat: zastrašujući ekonomski gubici, prerana smrt nemalog broja stanovnika, bar donekle shvaćen strah i bol i kolektivna nacionalna svijest o zločinima koje historija nije zabilježila. To je zastrašujuće nasljeđe za buduću generaciju. Ako tražimo olakšavajuće razloge za velika ogrešenja o čovječnost i zakonitost, moramo ih naći u nedora-

⁵⁷ Antun Gustav Matoš (1873–1914), hrvatski pjesnik, pisac pripovjedaka, esejista, kolumnista i kritičar. Živio je u Zagrebu, Beogradu, Parizu, Minhenu. Matoš se smatra jednim od začetnika moderne hrvatske književnosti. Istančan lirski pjesnik, ali i vrlo angažiran društveni kritičar

⁵⁸ Misli se na kneza Lazara i Miloša Obilića

⁵⁹ Kosovo je 1389. godine bilo poprište velike bitke između Srba i Turaka, koju su Srbi izgubili (mada neki historičari još misle da ishod bitke nije sasvim jasan)

slosti ovih država, u nezrelosti nacionalnog i građanskog karaktera, kao i u uvjetima koji su ih snažili tokom dugog vazalstva. Ljudski život je bio jeftin, ništa nije bilo apsolutno sigurno i stalno; nepravda i nasilje bili su dio svakodnevnog života; svakakve opasnosti bile su uvijek prisutne. Događaje, koliko god gnusni bili, spoljni svijet brzo zaboravi, a narodi će uglavnom u sebi patiti zbog gubitka morala i samopoštovanja.

Carnegie, str. 272

? Razgovarajte o komentarima komisije. Slažeš li se sa tvrdnjama o razlozima i posljedicama ratova? Da li su ti komentari objektivni ili ne? Dokaži svoje stavove.

V-23. Oblast Kilkis poslije balkanskih ratova

A. Osjećanje Turčina Iboš-age

Sjedeći prekrštenih nogu na divanu, tiho pučkajući svoju cigaretu na kraju dugačkog čibuka, pričao je o svojim doživljajima u nekoliko posljednjih dana. „Tamo prema Kilkisu bili su Bugari“, rekao je, „uglavnom komite i malo regularne vojske s topovima. S te strane su Grci držali željezničku stanicu.“ Bio je zatečen između dvije vatre i cio dan, dok su meci fjukali iznad njegove glave, on je sjedio baš u ovoj sobi i molio se. Onda su Grci došli u njegovo dvorište i nastavili da pucaju iza zidova. Rekli su mu da donese vode i on je otišao do bunara gdje je napunio zemljane krčage.

„Vallah“⁶⁰, rekao je s jednom rukom na grudima, „mislio sam da je anđeo smrti na mojoj strani.“ Zamišljeno je zamotao još jednu cigaretu. „Dani muškarca su odbrojani, kao kuglice brojanice“, prokomentirao je. Njegovo vrijeme još nije bilo došlo i on se zahvaljivao Alahu na njegovoj milosti. Da, dim koji je zacrnio nebo na sjeveroistoku bio je Kilkis, u plamenu. Prethodnog dana je otišao na

stanicu i vojnici su mu to rekli.

Šta je to sad sjedilo u tišini sobe pune mračnih sjenki i slušalo Iboša? Govorio je bez mržnje. Sve je to bila volja Alahova! I on je znao svoju namjeru. Samo jednom je pomenuo poraz Turske. „Kad lav ostari“, rekao je s uzdahom, „vuk ga napadne.“ [...]

B. Susret sa jednim Bugarinom

Na putu za Sarigol, pošto smo pobjegli od duhova Kilkisa, naišli smo u sumraku na jednu jadnu grupicu. Bugarski seljak je vodio mršavog magarca na čijem drvenom sjedlu je postrance sjedio dječak i njihao bosim nogama.

Kako je toliko dana uspijevao da izbjegne smrt bila je tajna, ali ni djeda ni ja nismo ništa pitali. Jad, pogled pun straha i užasne agonije u trepćućim sitnim očima na boginjavom licu sa rijetkom žutom bradicom bili su otjelovljenje ljudskog straha i očaja. Ne, ne ljudskog. Bio je to životinjski strah stoke u klanici, divlji staklasti pogled straha u očima životinje satjerane u ugao. Bio je to pogled, koji je, kad ga je već primijetio, tjerao čovjeka da ustukne od sramote i poniženja, sramote što je to ljudski pogled.

Djed nije postavljao pitanja. Usrdno ga je uputio ka Kara-Mahmudovoj kući u Aša mahali. „Idi krajnjom stazom“, rekao je. „Nećeš nikog sresti.“ A čovjek je, vjerovatno sjećajući se kako su Bugari postupali sa Turcima za vrijeme njihove okupacije, zbunjeno oklijevao. Djeda ga je ohrabrivao: „Bit će sve u redu. Pobrinuće se za vas i za malog.“

Sciaky⁶¹, str. 267, 269

? Opiši osjećanja i Bugara i Turaka. Zašto je Kara-Mahmud pomogao bugarskom seljaku?

⁶⁰ Zaboga!

⁶¹ O autoru ovog odlomka, Leonu Sciaky, vidjeti tekst I-4

V-24. *Strah* – roman Nedžatija Džumalija o nasljeđu balkanskih ratova

Izbrojao sam ih, jedan, dva, tri, pet, osam vojnika sa poručnikom kao zapovjednikom. Razdaljina između nas i njih bila je oko 200 do 250 koraka. Puške su im bile obješene o rame dok su, ne žureći, išli uzbrdo. Mora da su prenoćili u Soroviču i krenuli rano ujutro. Ipak, izgledali su umorno kao da su danima pješčili. Gledali su naprijed u našem pravcu. Naravno, vidjeli su nas. Ništa u njihovom ponašanju nije se promijenilo. Po pokretima glave i ruku, shvatili smo da neki pjevaju. Nisu prekinuli pjesmu. Osjetio sam malo straha. Oni su bili kršćani, mi muslimani. Oni su bili Grci, mi Turci. Naše kese su bile pune. Imao sam nešto novca kod sebe. Što je najvažnije, njihov narednik i desetar išli su pješice dok smo mi imali konje. Kad bi se dogovorili da čuvaju tajnu, šta bi moglo spriječiti grčkog narednika i desetara da ne ubiju dva Turčina u toj divljini, da ne moraju da pješčače po toj vrućini?

[...] Koračali su i dalje, mi smo se približili, dijelilo nas je 40–50 koraka. Mi smo učitali. I dalje su držali ruke na vrhovima svojih pušaka koje su im pod uglom visile preko ramena. Počeo sam da skrećem konja s puta da bi prošli. Narednik je bio brži i skrenuo sa staze prije mene. Vojnici su slijedili naš primjer. Bili su svi mladi momci. Žandarska uniforma bila je prevelika za narednika. Podigao je ruku do kape u znak pozdrava.

Laknulo mi je i nasmiješio sam se. Podigao sam ruku do glave pa do grudi:

- Dobar dan, gospodine!
- Dobar dan, naredniče!
- Imate li vatre?

Ponudio sam mu paklo cigareta i kutiju šibica. [...] Plašio sam se. I to s pravom. Prošlo je tek dvije godine od kraja Balkanskog rata. Mnogi su ubijeni u tim krajevima. Ko zna koliko mladih ljudi je izgubilo živote baš na ovom mjestu kojim mi sad idemo na konjima? Planine su još bile pune dezertara. U gradovima su se žene još sklanjale kad bi vidjele nekog vojnika, a djeca bježala kućama da se sakriju. [...] Mi smo se u tišini jutra susreli na obodu prazne šume kao ljudi. Niko nije uzviknuo „pucaj!“ ili „ubij!“ Oni nisu mislili o sebi kao o vojnicima niti su nas vidjeli kao neprijatelje.

[...] Radost je opet došla da ostane ovdje, šireći svoje zastave i puštajući zmajeve u znak početka slavlja. Divno je kad među ljudima postoji povjerenje i naklonost. Divno je kad se naoružani ljudi koji govore različitim jezicima i pripadaju različitim vjerama, sretnu u planini, ponude jedni druge cigaretama i požele jedni drugima „sretan put!“

N. Cumali, *The Fear*,
u Eideneier-Toker, str. 540, 541, 542, 543

Nedžati Džumali (1921–2000) rođen je u Florini, a u Tursku se preselio u razmjeni stanovništva. Živio je u Izmiru i studirao u Atini. Pisac i pjesnik, napisao je i knjigu *Makedonija 1920*. On je jedan od rijetkih turskih autora koji Balkan smatraju „izgubljenom domovinom“.

U ovom romanu *Strah*, Mustafa, sakupljač danka, sa Jasinom, svojim čehajom, putuje područjem Florine augusta 1914.

Šta su grčki vojnici mislili kad su sreli dva Turčina? Što misliš, na kom jeziku su dvije grupice razgovarale?

Opća pitanja za poglavlje V

Ima li u tvojoj zemlji ili u tvom gradu praznika koji se vezuju za balkanske ratove? Koji događaji se slave? Znaš li neki roman nadahnut balkanskim ratovima? Kako on prikazuje te ratove?

Karta 4: Jugoistočna Evropa poslije balkanskih ratova

BALKANSKE DRŽAVE

sa novim granicama prema Londonskom, Carigradskom i Bukureštanskom mirovnom sporazumu

